

SOSYAL BİR SORUN OLARAK KENTSEL YOKSULLUK VE SOSYAL DIŞLANMA ÜZERİNE BİR DEĐERLENDİRME¹

Öğr. Gör. Bahriye ESELER²

Arş. Gör. Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ³

Öğr. Gör. Fatma NALBANT⁴

ÖZET

Kentler insanların toplu olarak yaşama gereği ile ortaya çıkan en önemli yerleşim yerlerinden birini temsil etmektedir. Aynı zamanda diğer yerleşim yerlerine göre tarihsel açıdan oldukça genç olmalarına rağmen sürekli değişen ve gelişen, cazibeli bir yaşam alanı sunmalarından dolayı yoğun göç alarak her geçen gün kalabalıklaşmaktadır. Bu durum ile birlikte siyasal ve sosyal alanda yaşanan değişimlerin, ekonomik krizlerin ve kalkınmanın ortaya çıkardığı istihdam sorunlarının kente yansması “*kentsel yoksulluk*” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentsel yoksulluğun en önemli tetikleyicilerinden birisi de hızlı kentleşme ve buna bağlı gelişen kentsel nüfus hareketleri yani göç kavramıdır. Kırdan kente göçün hızlanması ile beraber kentlerde başta ekonomik sorunlar ortaya çıkmış ardından, konut sorunları, istihdam sorunları ve işportacılık gibi atipik işlerde çalışma yani kayıt dışı istihdam giderek artmış ve beraberinde sosyal sorunların doğmasını da getirmiştir. Tüm bu çerçeve dikkate alındığında çalışma, gündemdeki COVID-19 pandemisinin de etkileri göz önünde bulundurularak yoksulluk ve kent kavramlarının açıklanmasıyla başlayacak, göç, gecekondulaşma atipik sektörler ve mutlak ve göreceli yoksulluk kavramları ışığında kentsel yoksulluk kavramlarına ışık tutulacaktır. Bu kavramsal/kuramsal analizden ardından Türkiye’de kentleşme sorunlarına ve göç kavramının kentsel yoksulluk açısından nelere yol açtığı tartışılacaktır. Son olarak kentsel yoksulluğun ekonomik alt yapısının arkasındaki sosyal sorunlar incelenecek ve önemli bir kavram olan sosyal dışlanma olgusuna değinilecektir.

Literatür taraması yöntemi ile desenlenmiş olan çalışmanın önemi, kentleşme, göç ve dışlanma kavramları üzerinden kentsel yoksulluğun incelenerek aslında kenti geliştiren olguların beraberinde getirdiği bir sorun olan kentsel yoksulluk sorununa, bu olgular bağlamında geliştireceği çözüm önerilerinde saklıdır. Çünkü günümüz literatüründe ve dünya gündeminde özellikle COVID-19 pandemisiyle de birlikte yoksulluk sorunu hala çözülemeyen ve çözümlenmesi gereken bir sorun alanı olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Kentsel Yoksulluk, Sosyal Dışlanma, Göç, Gecekondulaşma.

¹ Bu makale 10-12 Nisan 2021 tarihleri arasında Antalya’da düzenlenen ASEAD 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu’nda tebliğ olarak sunulmuştur.

² Üsküdar Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO, ORCID: 0000-0001-7728-4433, bahriye.eseler@uskudar.edu.tr

³ Bitlis Eren Üniversitesi İİBF, ORCID: 0000-0001-9686-509X, bgoksoy@beu.edu.tr

⁴ Artvin Çoruh Üniversitesi Yusufeli MYO, ORCID: 0000-0003-2588-1804, fatmanalbant@artvin.edu.tr
Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received: 17/05/2021–Kabul Tarihi/Accepted: 04/07/2021

AN ASSESSMENT ON URBAN POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION AS A SOCIAL PROBLEM

ABSTRACT

Cities represent one of the most important settlements that emerged as a result of the need to live collectively. At the same time, although they are historically quite young compared to other settlements, they are getting crowded day by day due to the fact that they offer a constantly changing and developing and attractive living space. Along with this situation, the reflection of the changes in the political and social fields, economic crises and the employment problems caused by development to the city appears as “*urban poverty*”.

One of the most important triggers of urban poverty is rapid urbanization and urban population movements that develop accordingly, namely the concept of migration. With the acceleration of migration from rural to urban, economic problems emerged in the cities at first, and then housing problems, employment problems and working in atypical jobs such as street vendors, in other words, unregistered employment gradually increased and brought social problems along with it. Considering all this framework, the study will start with the explanation of the concepts of poverty and the city, taking into account the effects of the COVID-19 pandemic at issue, and shed light on the concepts of urban poverty in the light of migration, squatting, atypical sectors and absolute and relative poverty. After this conceptual / theoretical analysis, the problems of urbanization in Turkey and what the migration concept causes in terms of urban poverty will be discussed. Finally, the social problems behind the economic infrastructure of urban poverty will be examined and the important concept of social exclusion will be discussed.

The importance of the study, which is designed with the literature review method, is hidden in the solution proposals to be developed in the context of these phenomena to the problem of urban poverty, which is actually a problem brought about by the facts that develop the city by examining urban poverty through the concepts of urbanization, migration and exclusion. Because, in today's literature and world agenda, especially with the COVID-19 pandemic, poverty is still seen as a problem area that cannot be solved and needs to be solved.

Key Words: Poverty, Urban Poverty, Social Exclusion, Migration, Squatting

GİRİŞ YERİNE: YOKSULLUK KAVRAMI VE COVID-19 PANDEMİSİ ÜZERİNE

Güncel Türkçe Sözlükte yoksulluk, “yoksul olma durumu, yoksuzluk, varyetsizlik” olarak açıklanmaktadır (Türk Dil Kurumu, (TDK), 2021). Yoksulluğun ekonomik, kültürel, siyasi, sosyal, eğitim, sağlık, teknolojik vb. birçok farklı boyutu olmasına karşın genel itibarıyla ekonomik boyutu üzerinde durulmuştur. Ancak yaşanan COVID-19 pandemisi neticesinde yoksulluğun sağlık ve teknolojik boyutları da daha görünür bir hal almaya başlamıştır. Pandemi döneminde yüz yüze eğitime ara verilmesiyle birlikte eğitim hizmetinin uzaktan sağlanması neticesinde her öğrenciye asgari ölçüde teknolojik imkân gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Yaşanılan zamanın şartlarına göre ortaya çıkan bu tür gereklilikler temel ihtiyaç olarak görülmelidir. Bu bağlamda insanların beslenme, barınma, sağlık, eğitim vb. çeşitli temel ihtiyaçlarını karşılayamama hali yoksulluk olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların onurlu bir yaşam sürdürmek için bu ihtiyaçlarını belirli bir standartta karşılamaları gerekmektedir.

Tüm bunlara ek olarak belirtmek gerekir ki, yukarıda belirtilen temel ihtiyaçlar evrensel olarak ifade edilse bile bölgeden bölgeye veya kültürden kültüre farklılık gösterebilmektedir (Dündar, 2014, s.118). Örneğin, yerde yemek yeme kültürü olan bir yerde yemek masasının olmayışı bir yoksulluk göstergesi değilken, yerde yemek yeme kültürü olmayan bir yerde yemek masasının olmayışı bir yoksulluk göstergesi olarak kabul edilmelidir. Diğer bir ifade ile yoksulluk aslında mahalle gibi küçük yerleşim birimleri arasında bile küçük farklılıklar gösterebilen bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Haliyle yoksulluğun tanımı, kriterleri ve ölçülmesi önem arz etmektedir. Ancak yoksulluk kavramına bakıldığında üzerinde görüş birliğine varılmış bir tanım olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni ise tanımların zamana göre ve yoksullara bakış açılarında göre değişiklik göstermesidir. Dolayısıyla literatürde yoksulluk kavramının farklı açıdan birçok tanımı bulunmakla birlikte bunlardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir:

Yoksulluk, insanların asgari olarak ihtiyaçlarını karşılayamayacak veya kanaat edecek gelire sahip olamama halidir⁵. Bu hal gelir yoksulluğu olarak da isimlendirilmektedir (Drewnowski, 1977, s.183). Bu noktada Dünya Bankası'nın yapmış olduğu tanımlamaya bakıldığında ise aynı şekilde yoksulluğun maddi gelir açısından tanımlandığı, yoksul kelimesinin, belirli bir gelir seviyesinin altında kalanlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır (World Bank,1990). Yukarıdaki tanımlamalara paralel olarak Es ve Güloğlu ise yoksulluğu, küresel ölçekte mücadele edilmesi gereken bir sorun olarak ifade etmektedirler (2007, s.2).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nin yoksulluk tanımına bakıldığında; *“insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan (hayat boyu sağlık, yaratıcı bir hayat, ortalama bir hayat standardı, özgürlük, kendine güven, saygınlık) mahrum olma”* şeklinde açıkladığı görülmekle birlikte, diğer tanımlamaların aksine kavramın salt maddi açıdan bir içeriğe sahip olmadığı görülmektedir. Maddi boyutunun yanı sıra yoksulluğun bu boyutunun incelenmesi için çok kapsamlı göstergelere ilişkin istatistiksel verilere ihtiyaç bulunmaktadır (Uzun, 2003, s.157, Arpacıoğlu & Yıldırım, 2011, s.62- 74). Bu noktada UNDP tarafından belirlenen göstergeler ise *“hayat beklentisi, okuma yazma, çocuk ölüm oranları ve reel satın alma gücü”* dür. Bu göstergeler ayrıca *“Beşeri Kalkınma İndekslerine (BKİ)”* eklenerek insani gelişme derecesinin ölçülmesinde temel alınmış ve bu şekilde bir toplumdaki yoksulluğun ölçülmesi amaçlanmıştır (Philipp, 1999, s.4). Dixon ve Macarow (1998)'un ifade ettiği üzere aslında en genel manada yoksulluk; hayatta kalabilmek için gerekli olan temel şeylerin eksikliğidir ve tüm toplumlarda var olan özellikle ahlaki ve politik bağlamda tehdit eden bir problemdir.

⁵ Subjektif yoksulluk.

Yukarıdaki tanımlamalardan evvel değinilen pandemi dönemiyle birlikte ise aslında yeni yoksulluk görünüşleri ve çeşitlerinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Tüm bunların tanımlamalarının zaman içerisinde literatürde yer alacağı öngörülebilir. Literatürde şimdiye kadar yer aldığı hali ile yeterli gelir kaynağına ulaşamama hali olarak baz alınan yoksulluk, pandemi döneminde hem yeterli gelir kaynağının önemini göstermiş çünkü yoksul ülkeler, halihazır dünyada kullanılmaya başlanılan aşılardan yeterince faydalanamamaktadır⁶, hem de yeterli gelir kaynağı olsa bile temel ihtiyaçlara erişememe durumunu da gözler önüne sermiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise uygulanan sokağa çıkma kısıtlamaları ile pandeminin hızına bağlı olarak sağlık hizmetlerinin aksamasının etkili olduğu ifade edilebilir.

Ek olarak, Dünya Bankası tarafından 2000 yılında yayınlanan rapordaki yoksulluk tanımlamasına bakıldığında ise kişilerin; yiyecek, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel hak ve ihtiyaçları karşılanmasında yoksun bırakılması olarak ifade edildiği görülmekle birlikte yoksul insanların; hastalıklara, ekonomik bozulmalara ve doğal felaketlere karşı savunmasız bir hayat geçirdikleri ifade edilmiştir (World Bank Development Report, 2000, s.1). Halihazır tüm dünyayı etkileyen COVID-19 pandemisi ise adeta Dünya Bankası'nın tespitini ispat eder niteliktedir. Zira, COVID-19 pandemisinin aile hayatını ve çocukların gelişimini nasıl etkilediğini ortaya koyabilmek amacıyla yapılan "Sosyal Mesafe ve Gelişme" adlı araştırma kapsamında üç yaş altı çocuğu bulunan 500'ü aşkın ebeveyn ile görüşülmüştür. Araştırmanın sonuçlarına göre, eğitim düzeyi iyi ve yüksek maaşa sahip ebeveynlerin karantina süresince çocuklarıyla daha çok ilgilendikleri, yoksul ebeveynlerin ise çocuklarına daha az ilgi gösterdikleri ortaya konulmuştur. Bunun nedeni ise dar gelirli ebeveynlerin çoğunun bu süreçte çalışması ya da işini kaybetmesidir. Bunun sonucu olarak da evde yalnız kalan çocukların psikolojik ve eğitsel destekten mahrum kaldığı ifade edilmektedir. Ayrıca araştırmada, yoksul ebeveynlerin çocuklarının açık hava etkinliklerine katılmadığı ayrıca kitaplara erişim düzeyinin çok az olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan, yoksul olanlar çoğunlukta olmak üzere, çocukların teknolojik aletlerin başında geçirdiği sürenin arttığı tespit edilmiştir (NTV, 2020). Bu sürenin artması ne yazık ki sosyal olarak çocukların gelişimine etki edecek, hatta belki sağlık sorunlarına dahi neden olabilecektir.

Netice itibarıyla, halihazır yaşanan salgının yoksullukla mücadeleyi zorlaştırdığı ve yoksulluk sorununu derinleştirdiği aşıkardır. Olması gereken, herhangi bir afet veya hastalık, salgın gibi sorunların evvelinde yerel ve merkezi yönetimler eliyle yoksulluk türünün tespiti ve ölçümünün yapılmasıdır. Ancak bu yolla, ani olarak gerçekleşme ihtimali olan olaylara karşı yoksulluk sorununun derinleşmesi önlenilecektir. Konu ile ilgili olarak aşağıdaki tabloda yoksulluğun türlerine göre genel hatlarıyla tanımlamaları ve buna göre yoksulluğu azaltmadaki amaçlarının neler olduğu yer almaktadır:

⁶ Aşılama zengin ülkelere göre yoksul ülkelere göre 25 kat daha hızlı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56690185>, E.T. 26.04.2021.

Tablo 1: Yoksulluk Tanımlamaları, Türleri ve Yoksulluğu Azaltmanın Amaçları

Yoksulluk Türü	Yoksulluk Tanımı	Yoksulluğu Azaltmanın Amacı
Mutlak Yoksulluk	Yaşamı devam ettirmek için elzem olan fiziki kaynaklardan yoksun olma hali	Temel ihtiyaçların karşılanması
Görelî Yoksulluk	Yaşanılan toplumdaki standart bir hayattan, toplumsal ilişkilerden ve toplumun kişiye yüklediği rolden uzak ve yoksun olma hali	Toplumdaki diğer kişilerle aynı imkanlara olma
Objektif Yoksulluk	Belirli standartların altında kalma hali	Kişilerin belirlenen standartların üzerine çıkartılması
Subjektif Yoksulluk	Kişilerin veya hane halkının kendileri için belirli bir kanaat düzeyini sağlayacak gelire sahip olamamaları	Birey tercihleri göz önünde bulundurularak asgari ihtiyaçların karşılanması
Gelir Yoksulluğu	Satın alma gücünün olmaması	Satın alma gücünün artırılması, parasızlığa çözüm bulunması
İnsani Yoksulluk	Bireyin toplumsal hayata katılabilmesi veya insani bir yaşam için gerekli olan eğitim, sağlık, sosyal vb. temel olanaklardan yoksun olması	Temel ihtiyaçtan doğan hizmetlere ulaşımın ve kalitenin artırılması
Kırsal Yoksulluk	Kırsal alanda geçinme olanaklarının azalması ve kırsal alanda geçinme umudunun yitirilmesi	Kırsal alanda gizli işsizliğin önlenmesi
Kentsel/Yeni Yoksulluk	Kentte nüfus artışına bağlı olarak yaşanan yoksulluk	Kentlere göçün önlenmesi, dolaylı olarak kırsal alanın canlandırılması
Geçici Yoksulluk	Kısa vadeli ve kalıcı olmayan yoksulluk	Konjonktürel dalgalanmaların asgarileştirilmesi ve sigorta düzenlemeleri
Kronik/Ultra Yoksulluk	Yoksulluğun uzun süre kalıcı olması hali	Yoksulluğun kuşak aktarımını önleme
Bağımlı Olma	Hayatını sürdürebilmek için başkalarının yardımına muhtaç olma hali	Kişinin kendine yetebilmesini sağlama
Sosyal Dışlanma	Kişiye veya hane halkını ekonomik ve sosyal faaliyetlerden uzaklaştıran yoksunluk hali	Toplumsal dışlanmanın önlenmesi
Yetenek Yoksunluğu	Yeterli bir yaşam standardı sürdürmek ve medeni, siyasi, ekonomik ve sosyal haklardan yeterince yararlanabilmek için gerekli olan güç, güvenlik, tercih, olanak ve yeteneklerden yoksun olma	İnsani gelişim
Yoksulluk Kültürü	Yoksulluğa maruz kalmış grupların ortak inanç, değer ve kültürlerinin tarihsel süreç içinde kurumsallaşması	Marjinalleşme, çaresizlik, dışlanma vb. önlenmesi

Kaynak: Loewen, 2009: s.5; Lok-Dessallien, 2000: s.3; Veenhoven, 2004: s.1; Aktan ve Vural, 2002: s.44; UNDP, 1997: s. 15; Sipahi, 2006: s176; Thorbecke, 2004: s.2; Barrientos ve Shepherd, 2003: s.3; Gajdoskienê, 2004: s. 89-90'dan Akt: Kemal Çelik vd., Dünya'da ve Türkiye'de Yoksulluğun Genel Görünümü: 2002 Sonrası Döneme İlişkin Bir Değerlendirme, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, s.44.

Tablo 1'deki kavramların pandemi döneminde yaşanan yoksulluk görünümüne yakın olduğu ifade edilebilir. Ancak belirtmek gerekir ki, yoksulluk parmak izi gibi farklı görümlere sahiptir ve küresel ölçekte karşılaşılan yoksulluk görünümü de ayrıca tanımlanmalı ve buna göre yoksullukla mücadele edilmelidir.

Dünya Bankası'nın 2020 yılında yayınladığı “*Yoksulluk ve Refah Paylaşımı 2020 Raporundaki*” verilere göre, yoksulluk 1990 yılından beri düşüş eğilimindeyken pandemiyle birlikte artışa geçmiştir. Normal şartlarda aşırı yoksulluk oranının 2021 yılında küresel olarak %7,5 seviyesine düşmesi beklenmekte iken, bu oranın küresel olarak %9,4 oranına kadar yükselebileceği tahmin edilmektedir. Dünya’da bu süreçte 115 milyon aşırı yoksul insanın olduğu belirtilmekle birlikte, aşırı yoksul insan sayısına 150 milyona kadar aşırı yoksul insanın eklenerek aşırı yoksul insan sayısının toplam 751,5 milyona kadar ulaşabileceği öngörülmektedir. Dünya Bankası'nın 2030 Gündemi çerçevesinde ortaya koyduğu aşırı yoksulluğu %3’e düşürme amacının ise bu veriler ışığında gerçekleşemeyeceği ifade edilebilir (World Bank, Poverty and Shared Prosperity 2020 Report). Zira böyle bir dönemde ülkesel ölçekte aşı dağıtımında bile adaletin sağlanamadığı ve zenginliğin sağlıktan önde tutulduğu göz önünde bulundurulduğunda yoksulluk sorununun küresel ölçekte iyice kök salıp derinleşeceğinin düşünülmesi yanlış olmayacaktır.

Tüm anlatılanlar ışığında ifade edilebilir ki; yoksulluk sorununa yaklaşımda dünya genelinde bir standart belirlemek elbette önemlidir ancak, pandemi döneminde görünen o ki, hatırı sayılır zenginliğe sahip olan devletler ne yazık ki yoksul ülkeleri göz ardı etmişlerdir. Buradan ders çıkartarak yoksulluk sorununun çözümünde, devletlerin içerisinde buldukları koşullar, yoksulluğun görüldüğü bölge, kültür ve sosyo-ekonomi gibi önemli değişkenlere bağlı olarak dünya genelinde kabul edilen ölçütlere ek olarak; yoksulluk ölçütleri ve yoksullukla mücadele politikalarının benimsenmesi son derece önemlidir. Her devletin kendi sosyo- ekonomik, kültürel ve çeşitli imkanlarına göre mücadele politikası belirlemesi yoksulluğun farklı görünümünde de politikaları esnetme ve değiştirme imkânı sağlayacaktır. Aksi takdirde yoksulluk sorunun çözümünde küresel örgütlerin cici görümlü sloganlarının içerisinde faal olarak doldurmaları beklenirse yoksulluk derinleşecektir. Bu derinleşme ise sorunun çözümünü iyice zorlaştıracaktır.

Çalışmanın ilerleyen bölümünde nüfusun büyük çoğunluğunun kentlerde yaşadığı düşünüldüğünde öneminin anlaşılacağı kentsel yoksulluk kavramına yer verilmiştir.

1. SOSYAL BİR SORUN OLARAK KENTSEL YOKSULLUK⁷

Kent (urban) ve şehir kavramları kelime anlamı olarak incelendiğinde; kent, şehir ve site anlamına gelmekte iken; şehir ise, nüfusunun çoğunun “ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan”, dolayısıyla tarımsal etkinliklerin yapılmadığı yerleşim yeri olarak ifade edilmektedir (TDK, Güncel Sözlük). Genel bir tanımlama yapmak gerekirse kent; kırsal alandan sosyal, ekonomik, kültürel özellikleri ile yönetim ve nüfus durumu bakımından farklılaşan; hem tarımsal hem tarım dışı üretimin olduğu, dağıtım ve denetim işlerinin yanı sıra, teknolojik gelişimin de mevcut bulunduğu, toplumsal farklılaşma, toplumsal hareketlilik ve uzmanlaşmanın olduğu yerleşim alanıdır (Kızılcılık, 2000, s.120).

⁷ Çalışmanın bu bölümü, “Türkiye’de Kentsel Yoksulluğa Yerel Müdahalede Sosyal Belediyeciliğin Önemi ve Sorunları” başlıklı çalışmanın yeniden gözden geçirilmiş ve güncellenmiş halidir. Bkz: <https://www.academia.edu>.

Yukarıdaki tanımlara dikkat edilecek olursa, tarımdışı etkinlik vurgusu yapılmaktadır. Çünkü sanayi devriminden sonra kent kavramının tanımında da hızlı bir şekilde gelişen değişime rastlanılmaktadır. Bu değişim, kentlere sanayinin girmesi ile birlikte kentin yapısına bağlı olarak yaşanmıştır. Kent, sınırları içerisinde yaşayan bireylerin geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktan farklı, toplumsal ilişkiler bağlamında bireysel hareket edebilen, sosyo- kültürel faaliyetlere katılan, yaşadıkları yerleşim biriminde kalabalık bir nüfus yoğunluğuna sahip olan ve aşiret ya da grup çıkarlarından öte kendi bireysel çıkarlarını ön plana almış olan bireylerin yaşadıkları alanlardır (Sevinç ve Göksoy, 2018, s.437- 438). Kısaca bu kent alanlarında görülen yoksulluk görünümüne ise kentsel yoksulluk adı verilmektedir.

Kentsel yoksulluk ise genel çerçeve ile kentsel yerleşim alanını ifade eden kentlerde görülen nüfus artışları, kentin sağlıklı bir şekilde kentleşip büyüme ve gelişme gösterememesi, sınırları içerisinde bulunan iş gücünü emecek kapasiteye sahip olamaması gibi çeşitli sebeplerle ortaya çıkan yoksulluk ve yoksunluk⁸ olarak ifade edilebilir.

Kentsel yoksulluk, kentleşmeyle ve kentlerdeki hızlı nüfus artışıyla ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bununla birlikte ortaya çıkan kent yoksulları kavramı ise 1996 yılında Birleşmiş Milletler HABİTAT raporunda tanımlanmıştır. Buna göre kent yoksulluğu; kentlerde yaşayan nüfusun, çeşitli sebeplerle asgari olarak geçimini sağlayabilecek yeterli kaynak ve konuta erişememesi ve toplumsal ilişkileri sağlama bakımından sıkıntı yaratabilecek pozisyonda bulunması halidir (Batal, 2016, s.307). HABİTAT raporunun kent yoksulları tanımından da anlaşılacağı üzere kentsel yoksulluğun boyutu ekonomi ile sınırlı değildir. Bu bağlamda kentsel yoksulluğun kentlerdeki farklı görünümleri şu şekilde sıralanabilir (Aytaç, 2009, s.142-144):

- Yetersiz gelir,
- Yetersiz ve istikrarsız kaynak,
- Yetersiz barınma,
- Kamusal altyapı hizmetlerindeki yetersizlik,
- Sosyal güvenden mahrumiyet,
- Yoksulların hukuksal güvenceden yoksun olmaları,
- Karar alma sürecine yoksulların katılamamaları,
- Yoksul kesimin sessizliği.

Kentin, giderek gelişip büyümesi ve yaşanan nüfus artışı neticesinde kentsel yoksulluğun boyutları ve görünümü de değişmektedir. Bu nedenle; *çalışan yoksulluğu, nöbetleşe yoksulluk ve yeni yoksulluk* gibi çeşitli tanımlamalar da ortaya çıkmıştır. Çalışan yoksulluğu; harcanabilir net gelir bakımından halihazır çalışan kişilerin yoksulluğuna denilmektedir. Bunun önlenmesi ise ailedeki bireylerin işgücüne katılımlarının artırılması ve uygun işler bağlamında istihdam artırıcı politikaların uygulanması ile gerçekleştirilebilir. İfade edilen sorun yalnızca ekonomik yönü olan bir sorun olmadığından dolayı sosyal politika önlemlerinin alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Ofloğlu ve Balcı, 2016, s.58-59).

⁸ Bu kavrama çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir.

Nöbetleşe yoksulluk, kente göç ile gelen grupların aralarında kurmuş oldukları bir ortaklık olarak tanımlanmaktadır. Kentli yoksul kesimin içerisinde bir grubun diğeri üzerinden daha fazla güç elde edip, zenginleşmesini ifade etmektedir. Buradaki zenginleşme ise; kente önceden gelmiş olan göçmen gruplarla kentte imtiyazlı olan diğeri bazı grupların, kente sonradan gelenlerin ve imtiyazsız olan gruplar üzerinden gerçekleşmektedir. Aslında bu grupların yoksulluğu birbirlerine devrettikleri söylenebilir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2015, s.80). Yeni yoksulluk da ise dışlanma söz konusudur. Şöyle ki, mevcut bulunan sistemin içerisinde kendisine yer edinemeyen, sosyal, siyasal ve ekonomik olarak yabancılaştırılan; akraba, aile ya da arkadaş bağları zayıf olan insanlardan oluşmaktadır (Batmaz, 2016, s.40-41). Yeni yoksulluk, özellikle ekonomik anlamda sisteme yabancılaşan tabakayı ifade etmektedir (Buğra ve Keyder, 2003, s.21). Kentin kenarda kalan çöküntü alanlarında yaşanan bu sıkıntıyı aşmak oldukça zordur. Zira buralarda toplumsal ilişkiler de varlığını sürdüremez haldedir. Çünkü ciddi anlamda bir dışlama durumu bulunmaktadır. Kısaca tanımlaması yapılan kentsel yoksulluğun farklı boyutlarını oluşturan bu türler, genellikle kentlerin yoksul alanlarında diğeri bir ifade ile gettolarda ortaya çıkmaktadır. Çünkü kentin bu bölgelerinde genellikle marjinal işlerde ya da düşük ücretli işlerde çalışan bireyler bulunmakta ve bu bireyler çalışıyor olmalarına karşın en temelde harcanabilir net gelir açısından yoksul durumdadırlar. Ayrıca kentin çöküntü bölgeleri genellikle suç ile anıldığından bu alanlarda yaşayan bireyler zaten etiklendikleri için kent yaşamına karışmaları da oldukça güç olmaktadır. Bu ise, yoksulluğu sürekli hale getirebilmektedir.

Bu bağlamda yeterli gelirin elde edilememesi nedeniyle gerekli bir şekilde tüketememek ve toplumdan dışlanma duygusu, yeni yoksulları diğeri yoksullardan ayıran en önemli özellikleridir. Sosyal dışlanma kavramı, yoksulların incelenmesinde ana kavram olarak batı toplumlarında kullanılmaktadır (Erdem, 2006, s.343).

Bu durum kapitalizmin kentlerdeki etkilerinden biri olduğundan dolayı kapitalist üretim ve tüketimin yoğun olduğu kentlerde ortaya çıkmaktadır. Sürekli tüketme ve moda uyma dürtüsünü tetikleyen kapitalist kentlerde insanlar kendi alım güçlerini aşağı görerek toplumsal dışlanma duygusuna kapılabileceklerdir. Bu sebeple kentleşmenin alışveriş merkezlerinden ya da tüketim merkezlerinin yoğun olduğu yerlerle sağlanamayacağını tekrardan vurgulamak gerekmektedir. Kentleşme yeni üretim olanaklarının olduğu, işgücünün çeşitlendiği ve nüfusunu işgücü bakımından emebilecek sağlıklı bir şekilde gerçekleşmelidir. Aksi halde yoksulluk kentlerin kaçınılmaz bir sonu olacaktır.

Tüm bunlara ek olarak kentsel yoksullukta yoksulların sessizliği gibi bir emare vardır. Zaten halihazır kentler mahalle kültürü ve dayanışmasından çok farklı olarak şekil almaktadırlar. Haliyle kentsel yaşam alanlarında bireysellik yalnızlaşmayı getirmekte, bu yalnızlaşma ise zamanla kendini sosyal, siyasal ve ekonomik alanda da gösterebilmektedir. Bu bağlamda yoksulluk, her ne kadar ekonomi temelli görünse bile sadece ekonomik boyutu olan bir sorun değil aksine birçok faktörü ve yönü bulunan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İfade edilen bu durum, yoksulluğun dışlanma yönü olarak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınmaktadır.

Bu noktada ayrıca ifade edilebilir ki; yoksulluğun dışlanma yönü aslında pandemi süreci için de ayrıca ele alınmalıdır. Zira yukarıda da izah edildiği üzere yoksul ülkeler ne yazık ki hala daha aşırıya ulaşmamışlardır ya da dengesiz kentleşmeler ve pandemiyle birlikte yoksulluğun pek çok farklı görünümü kentlerde ortaya çıkmıştır. COVID-19 pandemisi sürecinde kentsel yoksullukla ilgili ön plana çıkan sağlıklı şehir modeli olmuştur. Anlaşılan o ki, pandemi döneminde gözlenen kentsel yoksulluk görünümüyle rahat bir şekilde mücadele edebilme yetisine sahip model; sağlıklı şehir olarak görünmektedir.

Sağlıklı kent kavramı ise şunu ifade etmektedir; kentsel alanda yaşayanların sağlığı adına kentsel projenin halk sağlığını göz önünde bulundurarak kentsel politikaların izlenmesidir. Çok disiplinli bir yaklaşım olan “sağlıklı şehirler yaklaşımı” uzmanlık alanlarına göre “Klasik Model (Sağlıklı Yapısal Çevreler), Nüfus Bazlı Modeller ve Teknoloji Bazlı Modeller” olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Forsyth ve ark. 2017’den akt: Tunçay ve Eşbah, 2020). Özellikle çalışma kapsamında sağlıklı bir çevre oluşturmayı temel alan klasik model incelendiğinde; kent içindeki sağlıklı çevreleri koruyarak, sektörler arası iş birliklerini savunduğu görülmektedir. Çünkü bu sayede ortaya konulan ürün ile birlikte sağlıklı ve aktif yaşamı destekleyecek bir kentsel mekânın oluşturulması sağlanacaktır. Bu noktada bu modeli iyi gerçekleştirebilen şehirler pandemi döneminde de sektörel ilişkiler sayesinde dinamik yaşamı destekleyen faydalar sağlamışlardır. Bu modeli iyi uygulayan şehirler ise açık yeşil alanlarını pandemi süresince kullanıma açık tutabilen şehirler olmuşlardır. Bu süreçte spor tesislerinin veya parkların kullanımının yasaklayan şehirler bulunmaktadır. Ancak bu şehirler ise klasik modeli hayata geçiremediklerinden hizmet veremez hale gelmişlerdir (Tunçay ve Eşbah, 2020, s.59). Kısaca ifade etmek istenilirse pandemi döneminin içerisinde bulunulması dolayısıyla kentsel yoksulluğun sosyal, ekonomik, teknoloji, sağlık, eğitim vb. çeşitli alanlardaki görünümüne karşın dengeli bir şekilde gerçekleşmiş kentleşmenin ve kentleşme sürecinin önemli olduğu muhakkaktır. Yukarıda sağlıklı kent modeli üzerinden ifade edilmeye çalışılan husus da tam olarak budur.

Çalışmanın ilerleyen kısmında ise Türkiye’de kentleşme süreci dönemsel olarak incelenerek ortaya çıkan yoksulluğun genel görünümünün betimlenmesi ve yoksulluğun sonucu olarak sosyal dışlanmanın ele alınması önem taşımaktadır.

2. TÜRKİYE’NİN KENTLEŞME SERÜVENİ

Kentlerin kurulduğu alanlar incelendiğinde tarım ile geçinen yerleşik alanların uygun bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Anadolu coğrafyası kentlerin kurulabilmesi için elverişli bir alanı temsil ediyordu. Yapılan arkeolojik çalışmalar 7000 yıldır Anadolu’nun sayısız kente ev sahipliği yaptığını ortaya çıkarmaktadır (Arlı, 2005, s.284-285). Ancak Türkiye’nin modern anlamda kentleşme pratikleri çok daha yakın bir tarihe dayanmaktadır. Bu köklü tarihsel deneyime rağmen Türkiye’de 1950’li yıllara gelinceye kadar başkent Ankara dışında modern bir kentten bahsetmek olanaksızdır. Bu yüzden Türkiye’nin kentleşme serüvenini 1950’li yıllardan itibaren değerlendirmek yerinde olacaktır (Sağlam, 2006, s.257).

1950’li yıllarda özellikle Demokrat Parti döneminde tarımsal alanlarda makineleşmenin hızlanması Türkiye’nin kentleşmesinde en önemli adımlardan birini temsil etmektedir. Tarımın modernleşmesi ve makineleşmenin tarıma dahil olmasıyla beraber, kırdan insan gücüne olan ihtiyaç azalmıştır. Bu durum kırdan oluşan “ihtiyaç fazlası” insan gücünün kendisine yeni çareler aramasına yol açmış ve kentleşmeye yönelik hem itici hem de çekici faktörler etkili olmaya başlamıştır (Arlı, 2005, s.299). Avrupa’nın aksine Türkiye’de kentleşmeyi başlatan neden kentlerde sanayi sektöründe çalışacak emeğe duyulan ihtiyaç değildir. Aksine tarımsal emek fazlası kırsalda yaşayanların kentlere göç etmesine neden olmuştur. Bu durumun yaşanmasında tarımda makineleşmenin etkisi olduğu kadar, mirasla bölünen toprakların, hane halklarında artan nüfusun ve yeni geçim kapılarına dair umudun da etkisinin olduğu ifade edilebilir (Kongar, 1982, s.26).

Bu süreçte köylerden kentlere niteliksiz emeğin göç etmeye başlaması kentlerde oluşacak sorunları da ortaya çıkarmıştır. Daha o dönemlerde sanayileşmenin ya da diğer bir ifade ile kalkınma hızının kentleşme hızından yavaş olması, birçok sosyal sorunu beraberinde getirmiştir. Bu sosyal sorunların başında ise işsizlik, gecekonduların ve sağlıksız yaşam alanlarının oluşması, enformal mesleklerin oluşumu ve yoksulluk – yoksunluk gelmektedir.

1950’ye kadar kent nüfusu yavaş bir şekilde artış gösterirken, 1950’den sonra özellikle kırsal alanlarda yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesi ve kentlerin çekim özelliklerinden dolayı yoğun göçlerin yaşanması ile kentsel nüfus da büyük bir artış göstermiştir. Kentleşme hızının giderek artması yapılan istatistiksel çalışmalarda da ortaya konulmuştur. 1960-2000 yılları arasında Türkiye’de kentsel nüfus 7 milyondan 42 milyona yükselmiştir. Bu durum 40 yılda neredeyse 6 katına çıkan kentsel nüfusun ne denli hızlı olduğunun temel göstergelerindedir (Keleş, 2011, s.287). Nitekim 1950 yılında kentsel nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 25 iken sadece 52 yıl sonra yani 2002 yılında yüzde 77 olmuştur (Güner, 2017, s.206). Günümüzde de devam eden bu artış ile 2019 yılı verilerine göre il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların toplam nüfusa oranı yaklaşık yüzde 92’dir (<https://data.tuik.gov.tr>). Bu verilere bakıldığında Tekeli’nin de ifade ettiği gibi bir insan ömrü kadar kısa sürede Türkiye’de oldukça hızlı bir kentleşme süreci yaşandığını söylemek mümkündür (Tekeli, 2008, s.49.) Bunun şüphesiz en büyük nedeni kır nüfusunun hızla azalması, tabiri caizse nüfusun “akın akın” kentlere göç etmesidir. Bu anlamda kentleşmeye diğer bir ifade ile “*kentte nüfus birikmesi*” tanımını yapmakta olanaklıdır (Keleş, 2015, s.20).

Nüfus akımı kimi yerlerde kısmen planlı yerleşmeye imkan tanısa da çoğunluğu “çarpık” kentleşmeden oluşan büyük kentlerin oluşmasına neden olmuştur (Kılınç- Çelenk, 2019, s.157). Türkiye’de 1948 yılında 25-30 bin civarı gecekondulu bulunmasına karşın bu rakamın 1970 yılında 600 bine ve 2002 yılında ise 2 milyon 200 bine çıktığı bilinmektedir (Kılıç ve Hardal, 2014, s.2). Tarihsel bağlamda 1950’li yıllarda başlayan kırdan/kente göç yavaş yavaş yerini kentten kente göçe bırakmasına rağmen, kent hareketliliği hızla devam etmektedir (Tekeli, 2008, s.63).

Gecekondu'dan- Kentsel Dönüştürme: Türkiye'nin kentsel serüveni Avrupa'nın aksine sanayide ihtiyaç duyulan emek sonucu başlamamış, tarımsal alandaki emek fazlası sonucu başlamıştır. Hal böyle olunca sanayi ile şekillenen “işçi kentleri” yerine tarımın itici, ticaretin ise çekici faktör olduğu, göçle büyüyen “gecekondu kentleri” ya da “çarpık kentler” oluşmaya başlamıştır. Bu yargıya o dönem kentlere göç edenlerin istihdam edildikleri iş kollarına bakılarak da varmak mümkündür. 1950'li yıllarda kentlere göç edenlerin genellikle ticaret ve hizmet sektöründe çalıştığı, kalan az sayıda kişinin ise sanayi sektöründe çalıştığı ortaya koyulmuştur (Batmaz ve Erdem, 2016, s.205).

Bu yıllarda kentlerde hakim yapı olan gecekonduya çeşitli dönemlerde getirilen imar aflarıyla kentler bir anlamda çarpık yapılaşma ve gecekondulaşmaya mahkum edilmiştir. Durum bununla kalmamış, daha önce kente konut sıkıntıları nedeniyle göç etmeye çekinenler için imar afları çekici faktör haline gelmiş, kırdan kente hızla “akraba” ve “hemşeri” göçü başlamıştır (Tekeli, 2001, s.110-111). Dolayısıyla Türkiye’de kentleşme hareketlerini sağlayan en önemli unsur göçtür. Bu bağlamda 1950’li yıllarda sosyal ve ekonomik alanda ortaya çıkan değişiklikler sonucunda kırdan- kentlere doğru gerçekleşen iç göç, kırsal alanda bulunan yoksulluğun kentlere taşınmasına ayrıca yoksulluğun farklılaşmasına da sebep olmuştur. Bu noktada kırdan kente göçlerin yaşanmasının sonucu olarak ise kentlerde sosyal dışlanma ve toplumsal sorunların ortaya çıktığı ifade edilebilir (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009, s.15).

1960’lı yıllara gelindiğinde kentlerde kır yaşamına özlem duyan, ya da diğer bir tabirle kır yaşamını kente taşıyan “kentliler” oluşmaya başlamıştır. Bu durum elbette gecekondu sorununun 60’larda da devam etmesine yol açmıştır. Bu dönem aşamalı olarak gecekondulaşmayı hızlandıran/gecekonduya karşı alınan önlemler olarak incelenebilir. “Belediye Kanunu’nda değişiklik yapılmasına dair 19/7/1963 tarihli ve 307 sayılı Kanunda değişiklik yapılması hakkında Kanun” ile gecekonduya mahalle statüsü verilerek siyasallaşması sağlanmıştır. Yine 1965 yılında kabul edilen 634 sayılı *Kat Mülkiyeti Yasası*, gecekonduyunun piyasalaşmasına neden olmuş ve gecekondu artık insanların kendileri için inşa ettikleri yapılardan çıkarak “yap-sat” statüsü kazanmıştır. Bu durum gecekondulaşma hızını arttırmış ve gecekonduyu siyasal bir araç haline getirmiştir (Keleş, 2004, s.12). Gecekondulaşma hızının, çarpık kentleşmenin ve alt yapı sorunlarının hızla devam etmesi 1966 yılında Adalet Partisi/ Süleyman Demirel Hükümeti tarafından Gecekondu Kanunu’nun çıkarılmasına neden olmuştur. Gecekondu Kanunu ile amaçlanan gecekonduların ıslahı, tasfiyesi ve yapılacak yeni gecekonduya karşı önlemlerin alınmasıdır (Balcı, 2018, s.13).

1960’lı yıllardan sonra Türkiye’de kentleşme hareketlerine bakıldığında doğal ve patolojik olmak üzere iki tür büyümenin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki orta- üst gelir grubuna ait lojman tarzı yerleşim alanlarını kapsarken, diğeri daha çok alt gelir grubundan işçilerin dahil olduğu gecekondu mahallelerine dahil edilebilir (Arlı, 2005, s.299). Bu da nereden bakarsanız birbiriyle tutarsız kentsel doku ve birbirinden bağımsız yaşam tarzlarını temsil ediyordu.

1970’li yıllara gelindiğinde gecekondular ticari bir meta halini almış, gecekondular alınıp satılan “konut” olma özelliği yanında aynı zamanda kiralanılan “konut” konumuna da yükselmiştir. Bu durum çok katlı gecekonduların yapılmasına ve devasa gecekondular mahallelerinin oluşmasına neden olmuştur (Polat, 2015, s.191). Yaşanan değişimlerle birlikte doğal olarak bu dönemde Türkiye’de artık yeni bir kavram önem kazanmaya başlamıştır. Bu kavram “*kentsel dönüşüm*” kavramıdır. Kentsel dönüşüm kavramının Türkiye’de anılmaya başladığı ilk yıllar 1970’li yıllar gibi gözükmese bile asıl uygulama/politika oluşturma dönemi 1980’li yıllara dayanmaktadır. Bu durumda Dünya’ya paralel neoliberal politikaların Türkiye’de de uygulanmaya başlamış olması da kentsel politikaların hız kazanmasında etkili olmuştur.

Bu anlamda Anavatan Partisi (ANAP) / Turgut Özal hükümetinin gecekondular afları bu kapsamda değerlendirilebilmektedir. Ayrıca İslah İmar Planı ve özellikli bölgelere yönelik gerçekleştirilen “özel projeler” de dönemin kentsel dönüşüm adımları olarak görülebilmektedir. (Sönmez, 2006, 121). Bu dönemde belediyelerin kentsel dönüşüm kapsamında gecekondularını yıkması sonucu kentlere yeni göç edenler kendilerini yoksulluk içerisinde bulmuşlardır. Çünkü artık kentlerde gecekonduların inşaatı yapılması yasaklanmıştır. Bu nedenle kente yeni göç edenler kiracı olarak kira maliyetini üstlenmişlerdir (Adaman ve Keyder, 2006, s.22).

1980-1990 arası dönemler kentleşme adına büyük adımlar olarak görülebilmektedir. Başta İstanbul olmak üzere, İzmir, Bursa, Ankara, Adana gibi kentlerin, merkezden aldıkları payların da yükselmesiyle hızla büyüyen kentler arasında olduğu dikkat çekmektedir (Öktem, 2011, s.25). 1990-2002 arasında kentleşme adına durgun bir dönem yaşanmış olsa da, kentin yaşam kurallarını hiçe sayarak kırdaki yaşamı kente adapte etmeye çalışan “arabeskleşme” dönemi dikkat çekicidir. Bu dönem aslında yoğun göçün/kentsel yoksulluğun ve “kentlileşmemenin” dışı vurumu olarak görülebilir. Ne kır ne de kent kültürünü benimsemiş olan, kent yoksulları melez ve yoz bir kültüre sahip olmuşlardır. Kent kuralları, kent hukuku giderek önemini kaybederken ideolojiler/siyasal rant giderek önem kazanmaya başlamıştır.

2002 yılından sonra Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) hükümet politikaları ile kentleşme/ kentsel dönüşüm açısından tekrardan hareketli bir döneme girilmiştir. Nitekim 2004 yılında çıkarılan “5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2005 yılında 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu” bu dönemde kente dair konuların ne denli önem kazandığını gösterir niteliktedir (Yüceyılmaz- Yüceyılmaz, 2018, s.107).

3. KENT VE GÖÇLE ÇEVRELENEREN YOKSULLUK

Kırdan kente doğru göç hareketlerinin ve hızlı kentleşmenin yaşanması Türkiye’de birtakım sorunlara yol açması öngörülebilmektedir. Bu sorunları genel olarak ekonomik sorunlar ve sosyal sorunlar olarak ayırmak mümkündür (Es ve Ateş, 2004, s.220). Ekonomik sorunlardan ilki ya da kentsel yoksulluğu ortaya çıkaran en önemli neden işsizliktir. Cari ücret düzeyine razı olarak çalışmak isteyen birey iş bulamadığında gelir yetersizliği ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum yoksulluğu beraberinde getirmektedir.

Türkiye’de kentleşme, Avrupa ülkelerinin aksine sanayileşme sonucunda gerçekleşmemiş aksine kırsal alanların itici faktörleri nedeniyle gerçekleşmiştir. Hal böyle olunca iş bulma umuduyla kentlere göç eden yurttaşlara kucak açacak en önemli sektör yetersiz kalmıştır. Göç edenlerin bir kısmı ticaret, bir kısmı ise hizmet sektöründe çalışırken az sayıda kişi sanayi sektöründe istihdam edilmiştir. Sanayi sektörünün kentlerdeki “*istihdam boşluğu*” ise “*enformal sektör*” ya da diğer bir tabirle “*marjinal işgücü*” ile giderilmeye çalışılmıştır.

Tıpkı diğer gelişmekte olan ve hızlı kentleşmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yüzde 50 ile yüzde 90 arasında enformal sektör bulunmaktadır. Bu sektörler Türkiye’de başta seyyar satıcılık, işportacılık, bazı parça başı işler, gündelikçilik, çiçekçilik gibi sektörleri kapsamaktadır. Tarımın kayıt dışı istihdamda ilk sırada olmasına rağmen 1994 yılında yapılan araştırma kentsel işgücünde yüzde 38 kayıt dışı istihdam olduğunu ortaya koymuştur. 1996 yılında ise kentsel istihdamın yüzde 40’ı kayıtdışıdır. Kayıt dışı istihdamın ve yoksulluğun temel göstergelerinden olan seyyar satıcılık ve işportacılık yapanların sayısının 2003 yılı itibarıyla 5 milyona ulaştığı belirtilmekle birlikte (Akdağ, 2003, s.27) günümüzde bu sayıda artışların yaşandığı ifade edilebilir. Kayıt dışı istihdam ve enformel sektörler çoğu zaman bireylerin gündelik yaşamını sağlayacak düzeyde değildir. Kaldı ki bireyin günlük geçimini sağlayacak düzeyde gelir elde etse bile gelecekte gelir garantisi sunmadığından bireyi “yoksulluk” ya da “ertelenmiş yoksulluk” çıkmazına sokmaktadır. Bu anlamda söz konusu istihdam işsiz yığınlarına gelir kapısı ek gelir arayanlara esnek çalışma saatleri gibi imkanlarla cazip görülmesine rağmen uzun vadede yoksulluğa çanak tutan bir olgu olarak görülebilir (Eseler, Dural vd. 2019, s.208). Enformal sektörlerle ilgili detaylı bir oran bulmak çok zor olmasına rağmen trajik olarak gecekondular yerleşimlerinde bu orana ulaşmak mümkündür. Gecekondular mahallelerinin yaklaşık yüzde 25’i enformal sektörlerde kayıtdışı istihdam edilmektedir (Es ve Ateş, 2004, s.220).

Kentsel yoksulluğun bir diğer ekonomik sorunu barınma ya da diğer bir ifade ile sağlıklı yaşam alanlarıdır. Çalışma kapsamında ifade edildiği üzere kentsel alanlara doğru gerçekleşen hızlı göç hareketi beraberinde konut sorunlarını da getirmiştir. Yetersiz sayıda konut bulunması konut fiyatlarını yükseltmiş, dar gelirli, kent yoksulu kesim kendi konut ihtiyacını kendisi karşılamak amacıyla gecekondulaşma yoluna gitmiştir. Erman (2004, s.4), gecekondular ve gecekonduluyu dört farklı dönem ve dört farklı grupta incelemiştir. Buna göre 1950-60 yılları arasında kırsal alandan kente göçle oluşan gecekondulaşma aşamasını “*köylü gecekondulu*”, 1970’li yıllarda gecekondularda yaşayanları ilk göçmenlere göre daha dezavantajlı bularak “*Sömürülen / Dezavantajlı Gecekondulu*”, 1980’li yıllarda kentin yoksul kesimlerinin yaşadığı yaşam alanları olarak değerlendirip “*Kent Yoksulu Gecekondulu*” ve 1990’lı yıllardan başlayarak günümüze kadar devam eden süreçte gecekondularını “*Sakıncalı Gecekondulu/ Varoşlu*” olarak değerlendirmiştir.

Göç ve yoksulluğun beraberinde getirdiği “kentlileşememe” sorunu da bir diğer önemli husustur. Ekonomik yoksulluk kişinin sosyo-kültürel faaliyetlerin dışında kalmasına neden olmaktadır. Kentin olanaklarından faydalanamayan bireylerin uzun vadede kentleşmesi beklenemez. Bu bağlamda kentlileşememek de yoksulluğun sosyal boyutlarına neden olmaktadır.

Kente göç edenler kırdaki sahip oldukları gelenek ve alışkanlıkları kente taşımaktadır. Bununla birlikte kentte yaşayanlar arasında uyum sorunu da ortaya çıkmaktadır.

4. YOKSULLUĞUN SOSYAL BOYUTU “DIŞLANMA”

Yoksulluk genellikle maddi boyutu ile ön plana çıkan bir olgu olması ile birlikte maddi imkansızlıkların sonrasında sosyal, toplumsal ve kültürel imkansızlıklara da neden olması olgunun çeşitli yönlerini/etki alanlarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yaşamın tüm boyutlarına belli nedenlerle katılamamayı ifade eden sosyal dışlanma yoksulluğun bir sonucu olarak ifade edilebilir. Sosyal dışlanma (social exclusion) kavramının hem bir durumu hem de bir süreci ifade etmesi ve literatürde oldukça yeni yer almasından dolayı tanımsal açıdan net bir kavrama ulaşmak mümkün değildir. Temel vurgu ekonomik açıdan yapılırken, politik, sosyal ve kültürel boyutu da ayrıca ele alınması gereken bir kavramdır. Şüphesiz bu boyutlar iç içe geçmiş ve her biri diğerini önemli şekilde etkilemektedir.

Bu anlamda genel bir tanım yapılacak olursa bireyin toplumla birlikte yaşamasını sağlayan en önemli sosyal haklardan mahrum kalması ya da mahrum bırakılması şeklinde ifade edilebilir. Farrington’a göre; sosyal dışlanmayı yakından ilgilendiren üç temel kavram vardır. Bunlardan ilki “süreçler”, ikincisi “fertler” ve üçüncüsü “çevresel etmenler” dir (Room, 1999, s.170). Kentsel yoksulluk bağlamında ele alındığında süreçler; kentsel yoksulluğa iten kırsal alandaki mağduriyetler bunun yanında göçe iten süreçler olarak ele alınabilir. Fertler ise; kente yeni gelen göçmenlerin kentin sosyal ve kültürel olanaklarından yararlanamamalarından dolayı yerliler tarafından hor görülmesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kent koşullarının yeni istihdam alanları sunabilecek olanaklara sahip olmamasıdır. Tüm bu süreçler aslında kentsel yoksulluk ve dışlanma bağlamında değerlendirilebilir. Sosyal dışlanma farklı yönlerden ele alınan ve sabit tanımlı yapılamayacak bir kavram olmasına rağmen kentsel yoksulluk her türlü sosyal dışlanma tanımıyla birebir örtüşmektedir.

Sosyal dışlanma; kavramsal olarak sosyolojik bir yapıda görünse bile ortaya çıkışı ve ele alınış biçimi bakımından son derece politiktir. Nitekim ilk kullanımı 1970 ve 1980’lerde Fransa’da sosyal güvenlik haklarından mahrum kalan bir grup için yapılan araştırmada göze çarpmıştır (Dedeoğlu, 2011, s.29). Dolayısıyla sosyolojik bir kavram gibi gözüken ancak modern anlamda politik açıdan da kullanılan bir kavramdır.

Toplumların en çok arzu ettikleri durumlardan birisi toplumsal bütünleşmedir. Bu anlamda kaynaşma, yardımlaşma, dayanışma, bütünleşme gibi kavramlar toplumsal bütünleşme literatüründe önemli yer kaplamaktadır. Bu noktada da sosyal dışlanma “baş edilmesi” gereken bir durum olarak görülmektedir. De Hann’a göre; sosyal dışlanmada en önemli sorunlardan biri toplumun bir arada yaşamasını sağlayan sosyal bütünleşmenin tam tersi anlamını taşımasıdır (De Hann, 1998, s.3). Dolayısıyla kentsel yoksulluk kentlileşmemiş göçmenlerle yerliler arasında sosyal bütünleşmenin önüne geçmektedir. Yoksul göçmenlerin başta eğitim olmak üzere tüm sosyal faaliyetlerin gerisinde kalması her iki grup için birbirine karşı ayrımcılık ve yok sayma eğilimiyle sonuçlanmaktadır.

Bu bağlamda sosyal dışlanmanın hem devlet hem toplum hem de birey düzeyinde birçok dezavantajının bulunması dahası birçok dezavantajın pekişmesine neden olması sosyal içerme kavramının önemini arttırmıştır. Sosyal içerme sosyal dışlanma kavramının tam aksine dezavantajlı grupların, toplumun diğer bireyleri ile kaynaştıran, birlikte yaşamı kolaylaştırmayı ve aynı zamanda dezavantajlı bireylerin toplumsal hayata tam anlamda katılımının sağlanmasını amaçlayan bir kavramdır (Genç ve Çat, 2013, s.367). Sosyal içerme kavramının sağlanması aslında dezavantajlı grupların önemli ölçüde toplumla kaynaşmasını ve aslında sosyal ilişkilere adaptasyonunu kolaylaştıracaktır. Bu anlamda kent yoksullarına sunulacak imkânların fazla olduğu ölçüde sosyal dışlanmanın önüne geçileceği açıktır.

SONUÇ

Yoksulluk, dünyanın önemli ve karmaşık bir sorunudur. Yoksulluğun karmaşık hali, görünümünün ve çeşitliliğinin fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle özellikle nüfus artışıyla birlikte çeşitlenip farklı görünümleri oluşan yoksulluğun önüne geçilmemesi durumunda yoksulluk zincirleme bir sorun haline almaktadır. Günümüzde dünyanın ciddi sıkıntı yaşadığı COVID-19 pandemisi sürecinde ise yoksulluk sorununun arttığı görülmekle birlikte özellikle yoksul ülkelerde ve kentlerde yoksulluk artışının ne yazık ki korkutucu boyutlara ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Çalışma kapsamında üzerinde durulduğu gibi yoksulluğun belki de en dezavantajlı türü kentsel yoksulluktur. Bunun en temel nedeni ise kentlerde yoksulluğun bambaşka boyutlarda ele alınmasıdır. Zira kentlerde yoksulluğun maddi boyutu değil manevi diğer bir ifade ile toplumsal olarak da ortaya çıkmaktadır. Bu noktada ifade edilebilir ki bunun özellikle kentlerdeki en somut göstergesi dışlanma görünümüdür. Ortaya çıkan görünüm gerek marjinal işlerde çalışma, gerek kentteki pek çok imkandan faydalanamama durumudur. Diğer bir deyimle yoksulluğa bağlı olarak yaşanan yere adapte olamama/ ait olamama durumunu ifade etmektedir. Bu noktada kente adaptasyon süreçleri daha çok “kentlileşme” kavramı ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Kentlileşme kelimesinin içeriği öylesine derindir ki, toplumsal içerme/toplumsal dışlanma kavramlarının ortaya çıkmasında hayati önem taşımaktadır. Bu durum aslında kentsel yoksulluğun ne kadar büyük sorunlara yol açtığını ortaya koymaktadır.

Yoksulluk sorununun önüne geçilmesi için atılması gereken ilk adım, yoksulluğun görüldüğü yerlerde yoksulluğu çeşit olarak tanımlamaktır. Çünkü her yoksulluk çeşidiyle aynı şekilde mücadele etmek imkansızdır. Yoksulluğu tanımlayabilmek için, bölgeden bölgeye kültürden kültüre yoksulluk ölçütlerini de belirlemek gerekmektedir. Bu bağlamda yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı üzere, yoksulluk görüldüğü yere göre değişkenlik göstermektedir. Yerde yemek yeme kültürü olan bir yerde, yemek masasının olmaması yoksulluk göstergesi olarak kabul edilmeyecektir. Bu sebeple yoksul alanların her birinde soyut ve somut göstergeler belirleyerek bu göstergeler üzerinden mücadele politikasının ortaya koyulması, yoksulluk sorunuyla daha aktif olarak mücadele edilmesini sağlayacaktır.

Yoksulluğun günümüz koşullarına göre tekrardan tanımlanması ve farklı ve yeni görünümünün nedenlerinin belirlenmesi sorunun aşımında önem arz etmektedir. Yoksulluğun yalnızca yeterli gelir seviyesine ulaşamama hali olarak tanımlanmasının ötesinde; sağlık, ulaşım, eğitim, teknoloji, sosyal, kültürel vb. çeşitli unsurların göz önünde bulundurularak tekrardan ele alınması gerekmektedir. Hatta, salgın ve afet dönemlerinde ortaya çıkan yoksulluk görünümüne dair, literatüre yeni bir yoksulluk kavramı kazandırmak sorunun çözümünde büyük bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, E. (2003). What is işporta, Aksiyon, 388, 26–28.
- Arlı, A. (2005). Cumhuriyet döneminde Türkiye’de şehirleşme ve gecekondu araştırmaları. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3 (6), 283-352.
- Arpacıoğlu, Ö. ve Yıldırım, M. (2011). Dünyada ve Türkiye’de yoksulluğun analizi. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 4 (2), 60- 76.
- Aytaç, Ö. (2009). Kent, yoksulluk ve sosyal şiddet. Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu. İstanbul.
- Balcı, M. (2018). Çok partili dönemde Türkiye’de kentleşme olgusu. Econder International Academic Journal, 2 (1), 8-15.
- Batal, S. (2016). Yoksulluk kavramının yerelleşmesi: kentsel yoksulluk ve yerel yönetimlerin konuya yaklaşımı. The Journal of Academic Social Science Studies, 301- 316.
- Batmaz N. ve Erdem Ç. (2016). Türkiye’de 1950-1960 döneminde kentleşme sürecini siyasi iktidarın yapısı ve uygulamaları açısından yorumlamak. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 12 (47), 201-213.
- Batmaz, N. Y. (2016). Kentsel yoksullukla mücadelede belediyelerin rolü: Keçiören belediyesi örneği. Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi, 1.
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, (2009). Kentsel yoksulluk, göç ve sosyal politikalar. Ankara.
- Buğra, A. ve Çağlar K. (2003). New poverty and the changing welfare regime of Turkey. Ankara: UNDP.
- Çelik, K., Vural, İ. Y. ve Tuncer, Y. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de yoksulluğun genel görünümü: 2002 sonrası döneme ilişkin bir inceleme. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (5), 41- 79.
- Dedeoğlu, S. (2011). Türkiye’de göçmenlerin sosyal dışlanması: istanbul hazır-giyim sanayinde çalışan Azerbaycanlı göçmen kadınlar örneği. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66, 27-48.
- Dixon, J. ve Macarow, D. (1998), Poverty: a persistent global reality. London: Routledge.
- Drewnowski, J. (1977), Poverty: It’s meaning and measurement, Development and Change. Vol. 8(2), 183-208.
- Dündar, Ö. Z. (2011). Türkiye’de kentsel yoksulluk sorunu açısından sosyal belediyeciliği önemi. Mediterranean Journal of Humanities, 117-126.
- Erdem, T. (2006). Yoksulluk, T. Erdem (Ed.), Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçlerin içinde (s. 321- 365), Ankara: Lotus Yayınevi.
- Erman, T. (2004). Gecekondu Çalışmalarında ‘Öteki’ Olarak Gecekondu Kurguları, European Journal of Turkish Studies, Thematic Issue (1), <http://www.ejts.org/document85.html>.

- Es M. ve Ateş H. (2004). Kent yönetimi, kentleşme ve göç: sorunlar ve çözüm önerileri. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0, 48, 205-248.
- Es, M.ve Güloğlu, T. (2007). Bilgi toplumuna geçişte kentleşme ve kentsel yoksulluk: kocaali örneği. 6. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi. İstanbul.
- Eseler B., Dural D. B. vd. (2019). Kayıt dışı istihdama genel bir bakış: evde iş yapan kadınlar örneği. ICESS Uluslararası Kongresi Tam Bildiri Kitabı, Bandırma.
- Gafar, J. (1998). Growth, inequality and poverty in selected caribbean and latin american countries, with emphasis on guyana. Journal of Latin American Studies, 30, 591-617.
- Genç Y. ve Çat G. (2013). Engellilerin istihdamı ve sosyal içerme ilişkisi, Akademik İncelemeler Dergisi, 8 (1), 363-394.
- Güner, B. (2017). Türkiye’de kent- kent göçü üzerine değerlendirmeler. Mediterranean Journal of Humanities, 7 (1), 205-212.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2003). Nöbetleşe yoksulluk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keleş, R. (2011). Yerinden yönetim ve siyaset, İzmir: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. (2015). 100 soruda Türkiye’de kentleşme, konut ve gecekondulaşma. İstanbul.
- Kılıç, T. ve Hardal, S. (2014) Kentsel dönüşümün sosyal ve mekansal yansımalarına bir örnek: Sarıgöl Mahallesi (Gaziosmanpaşa-İstanbul). Türk Coğrafya Dergisi, 1-7 (62).
- Kılınç Z. A. ve Çelik A. (2009). Kentsel dönüşüm ve kültürel dönüşüm. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (9) 18, 145-164.
- Kızılçelik, S. (2000). Sosyoloji yazıları. 2. Ankara: Anı Yayınları.
- Kongar, E. (1982). Kentleşen gecekondular ya da gecekondulaşan kentler sorunu, kentsel bütünleşme, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Ofluoğlu, G. ve Balcı, A. İ. (2016). Küreselleşme, bilgi toplumu ve çalışan yoksullar. Emek ve Toplum Dergisi. 5 (11), 56-75.
- Öktem, B. (2011). İstanbul’da neoliberal kentleşme modelinin sosyo- mekansal izdüşümleri, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (0) 44, 23-40.
- Philipp, B. (1999). Poverty reduction projectpoverty –world bank and undp concepts, Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, 1-8.
- Polat A.Y. (2015). Türkiye’de kentsel dönüşüme bütünsel bir bakış: Elazığ örneği. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25 (1), 185-201.
- Room, G. (1999). Social exclusion, solidarity and the challenge of globalisation. International Journal of Social Welfare, Vol. 8.
- Sağlam, S. (2006). 1923-1950 yılları arasında Türkiye’de kent ve kentleşme olgusu. Sosyoloji Konferansları Dergisi, 53, 257-274.
- Sevinç, İ. ve Göksoy, B. (2018). Türkiye’de kentsel yoksulluğa yerel müdahalede sosyal belediyciliğin önemi ve sorunları, M. Mecek, B. Parlak, E. Atasoy (Ed.), Kent yönetiminde yeni yaklaşımlar ve etkin belediycilik uygulamaları, (ss.435-447), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sönmez N. Ö. (2006). Düzensiz konut alanlarında kentsel dönüşüm modelleri üzerine bir değerlendirme. Planlama Dergisi, 2, 121-127.
- Taş, H.Y. ve Özcan, S. (2013). Türkiye’de iç göçün yoksulluğa ve istihdama etkileri, SESSION 1B: Büyüme ve Gelişme Dergisi, 289-298.

- Tekeli, İ. (2001). Kent planlaması ve kent araştırmaları, cumhuriyet döneminde Türkiye’de bilim: sosyal bilimler-II, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 97-159.
- Tekeli, İ. (2008). Göç ve ötesi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Todaro, M. P. (2000). Economic development, Seventh Edition, Addison Wesley, Massachusetts.
- Tunçay, H. E. ve Eşbah, H. O. (2020). Sağlıklı kentler ve pandemi: COVID-19 pandemisinin düşündürdükleri. Peyzaj Eğitim, Bilim, Kültür ve Sanat Dergisi, 2/2, 57- 64.
- Uzun A. M. (2003). Yoksulluk olgusu ve dünya bankası, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2.
- World Bank Development Report (2000). World bank development report 2000/2001 attacking poverty, World Bank Oxford University Press.
- World Bank, (1991). Poverty reduction handbook, Washington.
- Yüceyılmaz A. A. ve Yüceyılmaz H. (2018). Bir politik- ekonomik evrimin kentsel kayıtları: Türkiye’nin tarihsel dönüşümünde kentleşme politikaları. Akdeniz İİBF Dergisi, 18, 2018 Özel sayısı, 98-114.
- İnternet Kaynakları
- Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210> , Erişim Tarihi: 28.12.2020.
- BBC (11.04.2021). Aşılama zengin ülkelerde yoksul ülkelere göre “25 kat” hızlı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56690185>, Erişim Tarihi: 26.04.2021.
- De Hann, Arjan, Maxwell, Simon, Poverty and social exclusion north and south, https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/1322248.1A_10.1908819682017.141.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim Tarihi: 07.05.2019.
- NTV (28.10.2020). Corona virüs pandemisi zengin ve yoksul çocuklar arasındaki "uçurumu" derinleştiriyor, https://www.ntv.com.tr/saglik/corona-virus-pandemisi-zengin-ve-yoksul-cocuklar-arasindaki-ucurumu-derinlestiriyor,_CwA_gVF40aWqh6a4i3e2A, Erişim Tarihi: 01.01.2020.
- Türk Dil Kurumu (TDK), Güncel Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 08.04.2021.
- World Bank, Poverty and shared prosperity 2020 report, <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-and-shared-prosperity>, Erişim tarihi: 07.04.2021.